

különféle strukturális elemzésének eredményeit, és haladhatunk tovább a mű teljesebb elemzése, illetőleg a művet magunkba foglaló nagyobb struktúrák (az író életműve, a kor irodalmának struktúrája stb.) elemzése felé. A kompozicionális szerkezetben azonban a nyelvészet eszközeivel csak bizonyos kapcsolattípusok tárhatók fel. A nyelvi elemzés határainak a felfedése alapfeltétele a sok szempontból nélkülözhetetlen kompozicionális tipológia létrehozásának is.

A tárgyalt versekkel néhány kompozíciótypust kívántunk bemutatni. Bár példáink között csak versek szerepeltek, a struktúra elemzésének ez a módja meggyőződésünk szerint megfelelő áttétellel prózai művekre is alkalmazható.

JEGYZETEK

¹ Az irodalmi műalkotások különféle megközelítésmódjaihoz lásd Miklós Pál: *Az irodalmi műalkotások kutatásáról* című tanulmányt, *Kritika* VI. (1968). 5. 21—31. — A strukturális nyelvészetről lásd Petőfi S. János: *A nyelvszemlélet változásának történetéből, I. A strukturális nyelvészetről*, Valóság (megjelenés alatt) — A strukturális szemlélet megnyilvánulásának sokféleségéről lásd Miklós Pál: *Bevezetés* a Helikon 1968. évi első számában, valamint a Helikon 1967. évi 3—4. számát. — ² Roman Ingarden: *Das literarische Kunstwerk*, Tübingen 1960. 430 l., lásd még Vajda György Mihály: *A „fenomenológiai iskola”*, *Kritika* IV. (1966). 12. 29—37, valamint *Fenomenológiai szemlélet az irodalomtudományban és az irodalomban*, Helikon 1966. 3. 249—272. — ³ Vö.: Papp Ferenc: *Szemiotikai jegyzetek* Általános nyelvészeti tanulmányok 3 (1965). 157—176. — ⁴ Lásd Jurij Lotman *Lekcii po strukturalnoj poetike* című művének ismertetését a Helikon 1967. évi 3—4. számában. — ⁵ Lásd Nyíró Lajos: *Az orosz formalista iskola*, *Kritika* IV. (1966) 9. 10—21; Sziklay László: *A prágai iskola*, *Kritika* IV. (1966). 11. 16—21. — ⁶ Roman Jakobsonnak Baudelaire *A macskák* című verséről Claude Lévi-Strausszal közösen írt elemzését lásd Helikon 1968. 1. 61—76. Több verselemzése olvasható majd válogatott tanulmányainak jelenleg sajtó alatt levő magyar kiadásában. — Az idézett sorok *Poesie der Grammatik und Grammatik der Poesie* című tanulmányából valók (a *Mathematik und Dichtung* című tanulmánykötetben, München 1965. 351 l.) — ⁷ Samuell R. Levin: *Linguistic Structures in Poetry*, 's-Gravenhage 1962. 64 l. — ⁸ Petőfi S. János: *On the Structural Linguistic Analysis of Poetic Works of Art*, *Computational Linguistic* VI. (1968). 53—82. — ⁹ Vö.: Petőfi S. János: *Szóképek, képek és az irodalmi művek nyelvi elemzésének néhány kérdése*, *Irodalmi és nyelvi közlemények* 1967. 2. 71—101. — ¹⁰ A 'szerkezet' általános kérdésével elég keveset foglalkoztak. Érdekes — bár sok esetben vitatható — megállapításokat találhatunk legutóbb Török Gábor *A lira logika* című nemrég megjelent könyvében.

Állásfoglalás

SÓTÉR ISTVÁN

Közbeszólás

A magyar film új alkotásaival kapcsolatosan Lukács György *beszélgetésének* szövegét közli a Filmkultúra. Ez a *beszélgetés* kitér irodalomtörténetírásunkra is, ami arra készlet, hogy a *beszélgetésbe* — közbeszóljak. Lukács szerint a

magyar irodalomtörténetírás „a régi kultúrfölény helytelen politikáját” folytatja, s Császár Elemér szintjén végzi „a múlt igazolását”. Utal a 67 körüli korszakra, melynek irodalma propagálta a feudalizmus megóvását, és utal

Jókaitra, aki egyenesen „apologetikusan ábrázolta ezt a kort”.

Lukács gondolatát az egész magyar irodalomra alkalmazva, emezt túlnyomó részében „apologetikusnak” kell látnunk, mellyel ily módon egy ugyancsak „apologetikus”, „múltat igazoló” irodalomtörténetírás foglalkozik. Ez általános „apologetizmus” alól csak a leg-szorosabban forradalminak tekinthető irodalom lenne kivétel, — maga a *beszélgetés* még méltányos engedményeket tesz Mikszáth javára is.

Lukács méltán ismeri el a Szegénylegények szemléleti és művészi érdekeit, — de ez az elismerés olyan koncepcióval is együtt jár, mely a magyar irodalom múltjának igen fontos tényeit, sajátosságait mellőzi, sőt, ezt a múltat hamis színben mutatja meg. Jancsó művének nem az az érdeme, hogy szakít a magyar irodalom „apologetikusnak” feltételezett múltjával, — hanem az, hogy *visszkapcsolódik* egy olyan kritikai hagyományba, melyet Lukács meglepő módon figyelmen kívül hagyott. Aligha szabad mellőznünk azt a tényt, hogy a Szegénylegények szemléletének olyan szenvedélyes kritikai előzménye is van a magyar irodalomban, mint A falu jegyzője. A „gyűlöltre és utálatra érdemes” tények megmutatásának pedig valóságos sorozata, mely legalábbis a Lúdas Matyinál kezdődik, és Kölcsey, Széchenyi, A nagyidai cigányokon, Vajda János röpiratain át tart Mikszáthig. És még tovább, a századforduló „elsüllyedt irodalmáig”, melyet Ady, századunk első nagy kritikai szelleme, nem véletlenül érzett magához oly közel. Talán nem foglalkozott eleget irodalomtörténetírásunk Kölcseyvel, Eötvössel, Vajdával? Azt hiszem, a „leleplező” irodalommal való foglalkozás sokáig volt a szívesebben vállalt, sőt, talán könnyebbnek is tekinthető feladat. A bo-

nyolultabb problémák talán túl soká is szorultak háttérbe.

Mégsem azzal kell most vitatkoznunk, amit Lukács figyelmen kívül hagy, hanem azzal, ahogyan értékeli. És nem is az irodalomtörténetírásunkról szóló értékelésével akarok elsősorban vitatkozni, hanem a magyar irodalomról szólóval.

Átérezzük Lukács erkölcsi igényét, mely szigorú kritikát szegez szembe a hibákkal, a jelen és a múlt hibáival, az egyéni és a nemzeti hibákkal. Leg-nagyobb gondolkodóink erre mindig készek voltak, — Lukács jogos, marxista kritikája is az ő előzményeikhez csatlakozik. Lukács György irodalmi *ízlését*, s ez ízlés jogos vagy kevésbé jogos elfogultságait emlegették valamikor. Én inkább úgy éreztem mindig, hogy erkölcsi igénye vonzotta azokhoz a művekhez, melyeket nagyra tartott. Ennek az igénynek és az ilyen erkölcsi hajlamnak még az elfogultsághoz, az értetlenséghez is egy bizonyos joga van. Illetve, ez az étosz még az elfogultságot és az értetlenséget is lenyűgözővé teheti.

Ám ha azzá teszi is: másokat csak még inkább feljogosít, sőt kötelez arra, hogy az értetlenül vagy elfogultan kezelt jelenségeket valóságos mivoltukban mutassák meg. Lukács ítélete lehetlenné teszi a magyar (és még néhány másik) irodalom bizonyos jelenségeinek, korszakainak helyes felfogását, értelmezését. Bizonyos jelenségek, bizonyos korszakok érthetlenné vagy gyanúsakká válnak, ha egyoldalúlag a kritikaiságot kérjük számon rajtuk.

Mert az életnek — és a történelemnek — vannak olyan helyzetei, melyek nem a kritikaiságot igénylik elsősorban. Lehetnek olyan történelmi helyzetek is, melyekben épp azok a kérdések szorulnak háttérbe, melyek a kritikai szemléletet leginkább lehetővé teszik vagy

igénylik, — tehát a társadalmi problémák. A magyar irodalom történetében az 1848 utáni korszak volt ilyen, — szemben az 1848 előttivel, mely épp a társadalmi kérdéseket állította előtérbe. Az ilyen háttérbe szorulás *átmenetileg* lehet indokolt is. Veszélyessé akkor válik, ha tartósul. Romantika és realizmus múlt századi viszonyának, jelentkezési változatainak sokoldalú tárgyalása közben, irodalomtörténetírásunk ezt már jó ideje, sok ízben kimutatta, elemezte. Lukács ezeket a munkáinkat sem veszi figyelembe. És ennek oka abban van, hogy Lukács a magyar irodalomnak erről a bonyolult és problematikus korszakáról — az 1848 és 1867 közöttiről — egészen másként vélekedik, mint mi. Másféle vélekedése kiderült korábban, amikor Madáchot sommásan elutasította. Ebből a mostani *beszélgetéséből* kiderül, hogy Jókai szerepét, jelentőségét is egészen másként látja, mint mi. Lukács a múlt hibáinak igazolását látja abban, hogy mi Jókai írói jelentőségét igazoljuk.

Mármost: Jókainak nem *egész*-működését, nem mindegyik alkotói korszakát, nem akármelyik művét igazoltuk. De Lukács az *egész* Jókait apologetikusnak tekinti, az *egész* Jókaiiban a feudális hibák apologétáját, mentegetőjét látja. Ítélete arra a másik ítéletére megy vissza, melyet a romantikáról mint irodalmi irányzatról alakított ki. A romantika lukácsi megítélésével éppúgy nem értünk egyet, mint ahogyan lehetetlen elfogadnunk azt a sommás, egyoldalú ítéletét, melyet mostani *beszélgetésében* alkot Jókairól.

Közép- és Kelet-Európa irodalmaiba a romantika bizonyos késéssel érkezett el, s az angol, a francia, sőt a német romantikához képest is lényegesen módosult. E módosulás legfontosabb jegyének azt

tekinthetjük, hogy mindazt, amit a nyugati romantika az Én-re vonatkoztatott, azt pl. a magyar romantika is a Nemzetre vonatkoztatta. A romantikus Én-felfogást felváltotta a romantikus Nemzet-felfogás. Az Én egzaltált kultuszát a Nemzet egzaltált kultusza. Az Én szabadságigényét a Nemzet szabadságigénye. Nyugat romantikus Én-je átalakult nálunk Nemzetté. Amit a nyugati romantika az Én számára követelt, azt pl. a magyar költészet is a Nemzet számára követelte. Ez a Nemzet felé irányított egzaltáció és kultusz éppúgy megvan Vörösmartynál, mint Petőfinél, — habár az utóbbinál a Nemzet eszméjének tartalma már lényegesen megváltozott. És ugyanez van meg Kossuthnál is. A romantikus Én konfliktusa az ellenséges külvilággal átalakul a Haza konfliktusává egy ellenséges politikai és államrendszerrel. A magyar romantika tudatállapota ebben rokon a lengyel romantikáéval. A keleti romantikák megkésettége miatt az új szemlélet még elvegyül a felvilágosodás bölcséletének bizonyos maradványaival is. Kölcseynél legutóbb ezt Szauder József mutatta ki. Ilyen maradványok jelenlétére Eötvösnél és Szalaynál is gyanakodhatunk. Ha a romantika cselekvéskultuszának Byron a legtökéletesebb mintaképe, úgy megérthetjük Széchenyi és Arany vonzódását Byronhoz, — de ugyancsak a Hazáért végrehajtott cselekvés jegyében. Lukács a romantikát reakciós irányzatnak tekinti. Az 1848-at megelőző félszázad magyar, lengyel, közép-európai költészete arra figyelmeztet, hogy az ilyen egyértelmű minősítés helytelen. Igaz, a *beszélgetésben* Lukács a magyar 1848 jelentőségét is minimalizálja, s ezzel a nézetével is vitába kellene szállni. Még akkor is, ha emiatt a „múlt igazolásával” vádolna bennünket.

Az 1848 utáni helyzettel, a nemzeti tragédiával, a vereséggel lehetett egyfajta kritikai módon szembenézni, ahogyan Kemény Zsigmond tette, s lehetett oly módon is, hogy Jókai álmképzet alkotott a nemzet jobbik énjéről. A romantika egzaltációra, csillapíthatatlan nosztalgiákra nevelő szemlélete a Nábob vagy a Kőszívű ember világában: ezt a jobbik ént igazolja, növeli naggyá, — s buzdít is a követésére. Ez a buzdítás, *abban* a helyzetben, éppen nem apológia, hanem inkább végsőkig fokozott erőfeszítés arra, hogy valami veszendőbe menő értéket még meg lehessen menteni. A „régijó táblabírákat” Jókai akkor a Bach-huszárokkal szemben apologizálja. Mind a kritikát, mind a nosztalgiát az teszi ellentmondásossá, hogy az előbbi mögött újabb, elkerülhetetlen tragédiák sejtelve rejtezik. (Keménynél ez a sejtelen mindig erősebb, mint pozitív programjának ésszerűsége), — a romantikus egzaltáció viszont túléli önmagát, tetszetős és euforisztikus magatartássá sekélyesedik abban az újabb helyzetben, mely a dualizmus korával köszönt be, s az egyre súlyosbodó társadalmi problémákkal szemben sürgetően igényli már a kritikai számvetést. Itt válik kínosan időszerűtlenné Jókai romantikája, melyet *most már* valóban apologetikusnak tekinthetünk. De hisz az Aranyember utáni mintegy három évtizednyi pályaszakaszt ugyancsak csüggesztőnek mutatták értékeléseink, s a Lélekidomár gyermek miszticizmusáról is úgy szóltunk, ahogyan az a mű megérdemelte. De még ebben a kihunyó korszakban is találkozunk olyan alkotással, mint a Rab Ráby, melyet Mikszáth nem ok nélkül tekint félig sikerült remekműnek, — mely azonban *még így is*, egyeztető szándékai ellenére is, lényegében a feudalizmus súlyos kritikája, s emiatt méltán kerülhet A falu jegyzője

és A különös házasság mellé. Mindazt, amit Lukács joggal tekint a magyar történelemben gyűlöletre és utálatra érdemesnek — a Rab Ráby ugyancsak gyűlöletesnek és utálatosnak mutatja.

Kontinuitás és diszkontinuitás nem mindig zárják ki egymást, s a valóságban gyakran fennállhat az egymásmelletti-ségük. Ezzel a körülménnyel számolnunk kell a nem-forradalmi korszakok és művek értékelésénél. Mi több, az irodalmat nem lehet kritikai és apologetikus művek, magatartások egyértelmű csoportjaira kettéosztani, mert kritika vagy apologetika nem a kizárólagos lehetőségei az irodalomnak. Mindaz, amit a magyar múltban rossznak érzünk, nem elsősorban az irodalomban csapódik le. A magyar irodalom nem cinkos, mint ahogyan Lukács véli. Csak épp fel kell ismernünk, ki kell kutatnunk a felelősségvállalásnak azokat a módjait, melyekkel múltunk egy-egy korszakának alkotói éltek vagy élhettek. Lehet, hogy az ilyen fölismerés, az ilyen kutatás már eleve igazolást is jelent. Történelmének szerencsétlen vagy szégyenletes viszonyai közt az irodalom a magyar nép tudatának még mindig a jobbik részét fejezte ki, ha mégoly ellentmondásosan vagy elégtelenül is néha. Lehet, hogy a nép történelmének valamely rejtett és sajátos igényét értette meg az irodalom, amikor nemcsak hibáinak bírálatával volt segítségére, hanem megtanította álmodni is.

És ezért — hogy a példákat csak egyetlen korszaktól kérjem kölcsön — ha a szocialista nemzetet nevelni akarjuk, e célra nemcsak Petőfit és Aranyt használhatjuk föl, hanem Madáchet is, sőt — sok mindent Jókai-ból is, és más, ellentmondásos életművű, de a maguk lehetőségei szerint felelőséget vállaló íróink műveiből is fölhasználhatunk.